

Александра Ѓуркова
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Одделение за историја на македонскиот јазик
Григор Прличев 5, МК-1000 Скопје, Македонија
aleksandra.gjurkova@imj.ukim.edu.mk

СВРЗНИЦИТЕ И СВРЗНИЧКИТЕ СОСТАВИ ВО ЦРКОВНОСЛОВЕНСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЈА И ВО МАКЕДОНСКИТЕ СРЕДНОВЕКОВНИ ТЕКСТОВИ

Во рамките на проучувањето на црковнословенската лексикографија посебно се зема предвид статусот на сврзниците и сврзничките состави и нивната лексикографска обработка. Сврзниците се дефинираат како неменливи зборови коишто служат за поврзување на реченичните делови или на дел-речениците и притоа ги определуваат нивните меѓусебни семантички односи (Bauer 1972:323). Во анализата предвид се земаат сврзниците и сврзничките состави во Речникот на старословенскиот јазик (Slovník 1966–1997) и во Старословенскиот речник на ракописи од X и XI век (Москва 1994) во споредба со Речникот на црковнословенскиот од македонска редакција (РЦЈМ 2000–2016).

Покрај фокусот на начините на презентирање на сврзничките состави што се користат во македонските црковнословенски ракописи, посебно внимание се посветува на иновациите што може да се одбележат во Крнинскиот дамаскин, ракопис од XVI век. Се осврнуваме на темите за степенот на издвојување на сврзничките состави како посебни речнички статии и воопшто, третманот на иновациите кои во Речникот на црковнословенскиот од македонска редакција најчесто се регистрираат во Крнинскиот дамаскин.

1. Увод

Во рамките на проучувањето на црковнословенската лексикографија се осврнуваме посебно кон статусот на сврзниците и сврзничките состави и начините на нивната лексикографска обработка. Сврзниците се сметаат за неменливи зборови коишто служат за поврзување на реченичните делови или на дел-речениците и притоа ги определуваат нивните меѓусебни семантички односи (Bauer 1972:323). Сврзниците се определени и како граматички зборови без лексичко значење. При освртот кон сврзничките состави од лексикографски аспект предвид го земаме и дефинирањето на сврзничките состави кај Вукојевиќ, според којшто сврзничките состави треба да се сметаат за единици од функционалната класа на сврзници не само затоа што имаат цврсто внатрешно устројство (со различен степен на лексикализација), туку и затоа што се јавуваат како цврсти споеви меѓу две дел-реченици (значи, функционираат како сврзници), како и затоа што синтаксичките ограничувања кои сврзничките состави ѝ ги наметнуваат на зависната дел-реченица се истоветни на оние што ги наметнуваат и сврзниците (Vukojević 2007:194).

Традиционалната граматика ги дефинира сврзниците како неменливи зборови кои служат за поврзување на два збора или групи на зборови со иста функција во една реченица, или пак сврзуваат две реченици со иста функција или реченици со различни функции (*Dictionnaire de linguistique* 1973). На таков начин, со ист термин се обединуваат два типа зборови кои имаат улога на конектори или служат за логичка артикулација во текстот. Се разликуваат координациски сврзници кои соединуваат зборови, групи зборови, искази или реченици, а како примарни се издвојуваат: и, или, но, ниту, значи. Тие може да се употребуваат покрај други видови зборови и да изразуваат адверсативност, алтернатива, последица, причина и др. Субординациските сврзници ја поврзуваат зависната реченица со реченицата од која е зависна и изразуваат причина, цел, последица, концесија или опозиција, услов, време, компарација и др. Во определени случаи сврзниците се позиционираат пред зборови, групи зборови или искази коишто тие ги поврзуваат со други зборови или групи на искази, при што се работи за конјункции на ниво на текстот.

Кога станува збор за лексикографската обработка на сврзниците во историските речници, првенствено таа треба да се темели на синтаксичката анализа на употребата на сврзниците, а во речничката статија треба да бидат застапени примерите коишто потполно ги од-

разуваат синтаксичките и стилистичките особености на сврзниците. Утврдувањето на функцијата на еден сврзник не е секогаш едноставно, со оглед на тоа што прилично често сврзникот се јавува со старото, првобитно значење сврзано со неговото потекло, додека диференцијацијата на функциите настапила во натамошниот развиток.

Во изучувањето на системот на сложените реченици во рамките на старите текстови важно место има востановувањето на нивната заемна поврзаност, појаснувањето на значењето на сврзниците и сврзувачките зборови и колку што е можно поподробно смисловно разликување меѓу сврзувачките средства кои се чинат синонимни. Во тој контекст, посебно важна тема претставува промената во значењата на сврзниците и сврзувачките зборови, оформувањето на нови, исчезнувањето на некои сврзници и нивна замена. Во лексикографската обработка треба да бидат опфатени појавите како: повторената употреба на сврзниците (што треба да се разликува од полисиндетската употреба), појавата на двојни сврзници, соединувањето на сврзници со партикули, прилози и сл., употреба на сврзници и партикули во почетокот на главната реченица со препозиција на некои зависни дел-реченици.

Историско-споредбеното проучување на словенските јазици покажува дека поголемиот број на сврзувачки средства се стабилизира во развитокот на посебните јазици, иако делумно потекнуваат од исти или слични елементи. Кај мал дел од сврзувачките средства може да се претпостави дека тие постоеле уште во епохата на прасловенското единство, а со голема резерва се претпоставува уште постаро потекло само кај некои сврзувачки средства како што се релативните заменки.

Анализата на изразување на синтаксичките врски на координацијата и субординацијата и употребата на сврзниците за нивно изразување на современ и на историски план (Bauer 1972:341–350) покажала дека сврзниците се посложени и дека не може да се ограничат на еден определен синтаксички однос. Координациските сврзници ги изразуваат семантичките односи на речениците или на реченичните членови поврзани со координациски синтаксички односи. Субординациските сврзници го изразуваат семантичкиот однос кон главната реченица само вторично, а тоа се покажува преку анализа на функцијата на многузначни сврзници: тие воведуваат зависни реченици со различни синтаксички функции (објектни, субјектни, прилошкоопределбени и сл.) и со различни семантички односи кон главната реченица (исказни, причински, следични, целни

итн.), а покрај тоа кај нив може да се определи една општа, неваријантна функција — имено, тие на зависната реченица може да ѝ дадат модална нијанса.

Во обработката на сврзниците и партикулите во една речничка статија треба да се имаат предвид сите семантички нијанси и синтаксички функции, кои се документираат со соодветни репрезентативни примери.

2. Анализа

Во црковнословенскиот јазик сврзниците се употребуваат заедно со други сврзници, партикули, предлози, прилози, заменски форми при што може да оформуваат сврзнички состави коишто по својата функција се истоветни со сврзниците, а имаат различен степен на лексикализација. Од тие причини, во лексикографската работа е потребно да се пристапи кон вклучување и обработка на сврзничките состави во соодветните речници, и тоа: според определени критериуми тие може да бидат опфатени во рамките на определена речничка статија во посебен пасус, според степенот на самостојност во употребата, или пак може да се издвојат во посебни речнички статии, со своја нормализација.

Во лексикографската обработка на сврзниците и сврзничките состави во црковнословенскиот се тргнува од основните постулати при оформувањето на историските речници. Се тргнува од оформувањето на корпус ракописи кои претставуваат база за лексикографскиот материјал. Преку ексцерпција на корпусот ракописи се започнува со собирањето соодветен материјал од којшто треба да се издвојат соодветните лексеми за обработка во речникот. При изборот на ракописите како основен критериум се зема и прашањето за жанрот, како и датирањето на ракописите. Во рамките на Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција се земени предвид ракописи во најголем дел датирани од XII до XIV век, еден ракопис од XV век (Лесновски паренезис) и Крнинскиот дамаскин од XVI век. Со внесувањето на Крнинскиот дамаскин во корпусот се направи едно проширување коешто има за цел да опфати лексеми коишто претставуваат специфика во развитокот на црковнословенскиот од македонска редакција.

Во процесот на одбирање примери од жанровски аспект, во Речникот на црковнословенскиот од македонска редакција каде што е можно се дава предност на примери од небиблските текстови, со ог-

лед на тоа дека со лексикографската обработка во Старословенскиот речник на ракописи од X и XI век (Москва 1994) и во Старословенскиот речник (Slovník 1966–1997) ракописите кои по својот жанр ги содржат библиските текстови се исцрпно обработувани. При оформување на структурата на речничката статија се сегментира и употребата како сврзник, партикула или прилог. Во речничката статија кај сврзниците и сврзничките состави се тргнува од примарното значење во кое се употребуваат според ексцерпираниот материјал и примерите се наведуваат според јасното документирање на значењето, при што тие треба да бидат синтаксички прецизни. Значи, се земаат предвид критериумите на Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција според кои „бројот на цитираните примери зависи од потребата за јасно и еднозначно документирање на значењето“ (РЦЈМ 2001:171, 172). Притоа, задолжително се наведуваат грчките преводни паралели и примери заради што поисцрпно документирање на значењето и употребата на сврзникот или сврзничкиот состав, а на таков начин се идентификува и влијанието од грчкиот јазик при преведувањето на црковнословенски. При наведувањето на грчките паралели по правило се наведува прво најблискиот соодветник, а потоа и другите според значењето, видот на зборот и според честотата на неговата употреба. Увидот на состојбата во грчкиот оригинал е неопходен елемент во обработката на црковнословенската синтакса, доколку е текстот преведуван од грчки и неминовно е преку споредбената анализа да се расветли или да се објасни употребата на некои сврзнички состави.

При обработката на црковнословенската синтакса треба да се има предвид дека корпусот ракописи опфаќа повеќе жанрови коишто се сместени во религискиот функционалностилски комплекс. Тие се издвојуваат со определени стилски карактеристики, а често се среќаваме со стилска обележеност на определени сврзувачки средства. За начинот на обработката на сврзниците и посебно на сврзничките состави во македонските црковнословенски ракописи важна улога има начинот на употреба на сврзничките состави и појавата на некои иновации. Тука ќе ги споменеме сврзничките состави во финалните (ради да, за да) и во каузалните реченици (понеже ради, за да ради) во Кринскиот дамаскин. Првото прашање коешто е важно за дискусија е во рамките на кој заглавен збор би требало да се земат предвид наведените сврзнички состави. Ова е секако, поврзано прво со семантиката на сврзничкиот состав односно во рамките на кој вид реченици тие се употребуваат, и второ — со елементите од кои се состои сврзничкиот состав. Спо-

ред тоа, кај финалните сврзничките состави поради нивното значење би можело да се обработат кај сврзникот да којшто првенствено се користи како финален сврзник, додека во рамките на предлогот ради и на сврзникот за не би имало упатување кон да.

Според семантиката на споменатите сврзнички состави употребе-ни во финални реченици потребно е тие да се вклучат во речничката статија за сврзникот да, токму поради фактот што се перцепираат како иновација во рамките на македонските средновековни текстови. На таков начин ќе биде документирана нивната семантичко-синтаксичка употреба. Тие може да бидат опфатени во посебен пасус со наведување на грчките еквиваленти и со наведување на соодветните примери. Додека, во рамките на речничките статии за сврзникот за не и за предлогот ради, треба да има упатување (в. да) — кон сврзникот да како финален сврзник.

На сличен начин е обработен сврзничкиот состав како да во Старословенскиот речник, и тоа во рамките на сврзникот како, а на конкретното место има упатување кон сврзникот да (како финален сврзник).

Инаку, издвоено во посебен пасус во рамките на речничката статија за за не треба да се издвои за не ради од Крнинскиот дамаскин со навод на грчкиот еквивалент, значењето и соодветните примери, односно кај понеже соодветно да се издвои со ромб понеже ради, исто така од Крнинскиот дамаскин. На пример, во речничката статија за аше кон крајот се наведува за не аше со упатување: в. за не (РЦЈМ 2003:322—327). Во врска со ова, како паралела може да се направи осврт кон конклузивните сврзнички состави сега ради, того ради, того дѣла коишто во Старословенскиот речник на ракописи од X и XI век се обработени во рамките на заменките, додека во Старословенскиот речник (Slovník 1966—1997) се обработени кај предлозите ради, дѣла.

А. а. Примери од Крнинскиот дамаскин со ради да:

(1) сзтвори прзвѣе и науелш аггелшм ради да дѣиствѣют и ти ѿ благодѣти божіе - διὰ τῶν μετέχουσι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τῆν χάριν τοῦ Θεοῦ 22r26Krn

(2) и пришзд на землю и понесе плзт ради да спасет адама. - διὰ τῶν σώσει τὸν Ἀδάμ 224r23Krn

(3) тыи же понесе плзт ҃ловѣ҃ско҃ю, ради да спасеши ҃ловѣ҃ка. тыи же прѣтрзпѣ крсть и сзмрзть, ради да покажеши намь како трзпѣти сзмрзть ради л҃вовь твою. - διὰ τῶν σώσει τὸν ἄνθρωπον... διὰ τῶν δείξει 216r6,8,9,11Krn

(4) сз трзніемь вѣн҃ча се, ради да свободить адама ѿ клетвы. ...багреницею

ωβλѣуе се, ради да покрїет наготѣ прѣѡца адама. сѣ трзстїю оудараемь, ради да сѣкрѣшитъ главѣ змїинѣ. ѡцѣм напон са. ради да оусладить горестъ адамовѣ. - διὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ᾿Αδάμ ἀπὸ τῆς κατάρας:... διὰ νὰ σκεπάσῃ τὴν γύμνωσιν... ὄξος ἐποτίσθη, διὰ νὰ γλυκάνῃ τὴν πικρίαν τοῦ ᾿Αδάμ. 82v7,9,11,12Krn

(5) егда же постит се кто ради да хвалеть его υловѣцы ωнѣ непотребнѣ ест ѡ пощенїа его ѡкоже повелѣ господь вѣ еѡγγели. - διὰ νὰ τὸν ἐπαίνέσουν οἱ ἄνθρωποι, ἐκεῖνος δεν ὡφелеῖται ἀπὸ τὴν νηστεῖαν του 77v26Krn

(6) нь грѣх хошет покаанїе ради да исправит се. адам же не покаа се. - ἡ ἁμαρτία θέλει μετάνοιαν, διὰ νὰ διορθωθῇ. 29v20Krn

б. Употребата на императив и адхортатив во главната дел-реченица е особено честа, како во примерите:

(7) сѣтвори ми тѣ вѣ гороу единоу црковь ради да ми поклоните се вѣси вѣ ѡко азъ изѡавыѣ ѡ мнѡгаа вѡшего злаа. - διὰ νὰ με προσκυνήσετε ὅλοι σας, ὅτι ἐγὼ σᾶς ἐγλύτωσα 150v23Krn

(8) послоушаните ме сѣ вѣсем срдцемь вашимь. ради да разѡмѣете слово и ради да прїимете мѣздѣ ѡ великомжѡеника геѡргїа. - διὰ νὰ καταλάβετε τοὺς λόγους μου, καὶ διὰ νὰ λάβετε καὶ μισθὸν 179r20Krn

(9) и вѣскрѣсы мрѣтѡца иже ест вѣ грѡбѣ семь. ради да посрамет се оустыидет се врасы твои и да прославит се имѣ твое. - διὰ νὰ ἐντραποῦν, καὶ νὰ κατασχυνθοῦν 187r18Krn

(10) лазаре греди вѣзнь ради да разѡмѣеть адь, како есмь азъ. ради да разѡмѣеть, ѡко не можеть ниѣтоже прѣд мною. ради да разѡмѣеть, кто ест иже те вѣзываетъ. - Λάζαρε δεῦρο ἔξω, διὰ νὰ γνωρίσῃ... διὰ νὰ καταλάβῃ ὅτι δ ν δύναται τίποτες ἔμπροσθέν μου, διὰ νὰ γνωρήσῃ 65v18,19,20Krn

в. Карактеристично за следниве примери е тоа што главната реченица е во препозиција:

(11) и ради да приспѣно ѡас сказати, сего ради сѣкратихъ вѣщи мои. - διὰ νὰ φθάσω κατὰ τὴν ὥραν νὰ τὰ διαλύσω, διὰ τοῦτο ὡλιγώστευσα 98v2Krn

(12) ради да видите истинѣ слышите дьньс еѡγγелїе ѡко и υловѣѡство господнѣ нас оуγитъ - Диὰ νὰ ἰδῆτε δε τὴν ἀλήθειαν, ἀκούσατε 52v5Krn

г. Следуваат неколку примери во кои има различни субјекти во дел-речениците:

(13) никако же христос не рече тѣѡно марѡа сама ѡ себѣ глагола ради да оуслышитъ марїа да вѣстанеть скоро. - διὰ νὰ ἀκούσῃ ἡ Μαρία, νὰ σηκωθῇ γλήγορα 62v17Krn

(14) давнде вѣскоре сѣтвори жрѣтѡвѣ вѡгоу зде на сїе гѣмнѣ ради да прѣстанеть

ГНѢВЪ ЕГО· - διὰ τὴν παύσῃ ὁ θυμὸς τοῦ θεοῦ 232v14Krn

(15) ВѢРЗЕТЕ ВРАТИ ВѢУНЫЕ ЯКО ДА ВЗНИДЕТ ЦАРЬ СЛАВѢ· РАДИ ДА ПРІИДЕТ ЦАРЬ СЛАВѢ· - Ἀνοιχθήτε πύλαι τοῦ ἁδου, ὅπως εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης· διὰ τὴν σέβῃ ὁ βασιλεὺς· 88r18Krn

Разгледувањето на грчките паралели на примерите со ради да упатува на следново: наспрема ради да во грчкиот стои *dia na*; *dia* е предлог кој освен со генитив стои и со акузатив и меѓу другите значења има и каузално значење, додека *na* претставува партикула која обично го придружува конјунктивот и произлегува од грч. *hina* (final.). Сврзникот *dia na* како финален во Тесаурос се употребува паралелно со финалниот сврзник *na*, што упатува на заклучокот дека се работи за паралелни конструкции за изразување на финалноста во зависни/ хипотаксички реченици. Според обемот на фреквентност на ради да во Крнинскиот дамаскин речиси е јасно дека грчкото влијание за употребата на овој сврзнички состав е несомнено. Инаку, употребата на предлогот ради во сферата на каузалноста (пошироко сфатена) е директно сврзана со неговото поврзување со сврзникот да во еден финален сврзнички состав. Појавата на овој сврзнички состав во грчкиот и во црковнословенскиот претставува резултат на балканскиот модел во дополнување односно доточнување во изразувањето на финалноста, како што е посочено и од Бл. Конески (1967:122) дека: „контактот со балканските јазици во однос на сврзникот да се изразува и во тоа што тој се засилува прво во финална служба, со предлогот за.“ Во албанскиот *për të*, во новогрч. *gia na* и во ароманскиот *tra se*.

Во овој контекст попатно се осврнуваме на особеностите во употребата на предлогот ради во Крнинскиот дамаскин од семантички и од формален аспект. Во поглед на позицијата се забележува нарушување на неговата постпозитивна употреба, така што во многу примери го среќаваме препозитивно (што исто така, се случува според збороредот во грчкиот текст), а покрај тоа предлогот ради се користи покрај општа падежна форма, и во извесни случаи ради е позициониран меѓу составните делови на една именска група на која се однесува предлогот; примери:

(16) царь много разъяри се и посла ради оуреждение войны штѣщи сѣвѣ>тоуѣо емѣ главѣ -ἀρεστείε τον δια; tetagmenon stratiw̄thn na; komyh/ thn aġian tou kefal hn 220r3Krn

(17) поиди въз єдиноу ѿ горь горѣ и заколи сѣьна своего ісаака ради лѣбовѣ мою -dia; thn aġaphn mou -148v26Krn

(18) и възса безъустнаа и смѣреннаа прѣтврѣпѣ възса нашего ради» спѣхсєніа

наставитъ· да намъ покажетъ вѣчное цѣлѣство и животь· - διὰ τὰ μᾶς διδάξει, διὰ τὰ μᾶς καθοδηγήσει τὰ μᾶς δείξει τὴν αἰώνιον βασιλείαν 170r22Krn

Во грчкиот, како и кај ради да, се употребува *dia na*. Во врска со овој сврзнички состав се создава паралела со примерите во бугарските дамаскини од XVII и XVIII век (Мирчев 1978:264) во кои се употребува: зањ да, замъ да, што може да се смета како индикативно во степенот на развитокот кон сврзничкиот состав - за да.

В. Да ги разгледаме примерите со зање ради и понеже ради, кои се јавуваат во Кринскиот дамаскин.

а. Во примерите со зање ради е даден поширок контекст со оглед на тоа што почесто овој сврзнички состав има експликативна нијанса; примери:

(27) явленно есѣтъ яко ради спѣсенїа и радѣи добротѣ ѹловѣжѣ прїеть вѣса· хотѣшѣ да спѣсетъ адама, и изъ адама хотѣшѣ да свободитъ дѣоуше наше, ѿ рѣжы диаволе· зање ради ѿнелиже есѣтѣство

(28) ѹловѣѹское ѿпаде ѿ прѣслоушанїа и ѿ раѣа изыде, не вѣзможе проѹее да вѣзидетъ ѿноуѣже испаде - διότι ἀφοῦ ἡ φύσις ἀνθρώπων ἐξέπεσεν 113v25Krn

(29) тогда повелѣ имъ христоу, и вѣврзгоше мрѣжѣ, ѡ деснѣю страны корабля· и толико рыби оуловлѣше, яко не могѣше привлещїе мрѣжѣ· зање ради сто и петдесѣтъ и три бѣхѣ рыбы - διότι ἑκατὸν πενήντα τρί ἦτον τὰ ὀψάρια 103v21Krn

(30) никтоже нѣстъ властнѣ богоу, нѣ ни же разѣмѣ ѹловѣѹскомоу· зање ради богъ ѿ наѹела вѣ властнего, ѡстави ѹловѣка· - διότι ὁ θεὸς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἄφησε τὸν ἄνθρωπον 111v13Krn

б. Примери со понеже ради:

(31) понеже ради сїе вѣсѣтъ явѣ праздникоу нашемоу да оуслышимѣ сѣ вѣсакїимъ нашимъ вѣниманїемъ - ἐπειδὴ διὰ ταῦτὸ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐορτῆς μας, ὡς ἀκούσωμεν 172r11Krn

(32) понеже ради есѣтѣство ѹловѣѹское ѿпаде за прѣслоушанїа и ѿ раѣа изыде немошно проѹее да вѣзидетъ ѿнѣѣже ѿпаде· - διότι, ἐπειδὴ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων ἐξέπεσεν 171v13Krn- контекстот е идентичен со веќе наведениот пример со зање ради 113v25Krn

(33) и понеже ради есѣтъ мнѡжае блѣгѣ сѣтвори прѣво и изъ наѹела аггѣлы· ради да ѡбладѣютъ и ты ѿ блѣгѣѡдѣтїи вѣжѣсѣтѣвѣные - καὶ διὰ τὰ ἦναι περισσὰ ἀγαθός, ...διὰ τὰ μετέχῃσι 136v1Krn

Во рамките на текстот овие сврзнички состави може да се перце-

пираат како конектори. Треба да имаме предвид дека сврзничкиот состав понеже ради несомнено има причинско значење, по што се разликува од сврзничкиот состав *заве ради*, кој може да има експликативно или конклузивно значење. За мотивите за употребата на *ради* со споменатите сврзници треба да се размислува во контекст на каузативното значење на предлогот. Карактеристично е дека во Крнинскиот дамаскин го среќаваме и сврзничкиот состав *ради да* со финално значење, од што може да се види дека предлогот генерално се врзува со семантиката на каузалноста, пошироко сфатена. Во однос на постарите ракописи треба да се има предвид дека овие сврзнички состави што се јавуваат во Крнинскиот дамаскин претставуваат иновација, што е една позначајна особеност на овој ракопис. Во грчкиот како еквивалент главно стои *διότι*, кое првобитно било прашално, а понатаму добива и експликативно и причинско значење (затоа што, зашто).

Од аспект на развитокот и диференцијацијата на сврзниците и сврзничките состави во црковнословенскиот, треба да се има предвид дека и кај каузалните сврзувачки средства, како и кај темпоралните, не е можно точно да се определат егзактните грчки еквиваленти, затоа што еден сврзник се јавува како соодветник на повеќе грчки сврзници и сврзнички состави, како на пример: за *јак(же)*: *ὅτι, γάρ, διό*; за *заве(же)*: *διότι, ἐπεί, ἐπειδή, ἄνθ' ὧν, ὅτι*; за *поне(же)*: *διότι, ἐπεί*; за *имъже*: *διότι, διὰ + inf* итн.

Сето ова може да укажува на заклучокот дека овој тип реченици бил во фаза на оформување, па како една фаза се перцепира и употребата на сврзничките состави *понеже ради* и *заве ради* во дамаскиноот.

Инаку, од аспект на современиот македонски јазик овие сврзнички состави може да се третираат како показатели за појавата на предлозите *-поради* и *-заради*.

Во врска со анализираните особености на дамаскиноот секако, треба да се одбележи дека со некои јазични елементи се покажува постепената појава на еден вид преодна (компромисна) црковнословенска норма, како што ја нарекува Зд. Рибарова, која се карактеризира со „паралелна употреба на црсл. и дијалектни елементи кои стапуваат во сложени меѓусебни односи.“ (Рибарова 1997:54).

3. Заклучок

При проучувањето на сврзниците и сврзувачките состави како важен елемент се смета преведувачкиот фактор и грчкото влијание. Често се оформува една семантичка и функционална идентификација на црковнословенските зборови со грчките сврзници, поточно сврзници и партикули кои имаат различни и неспецифизирани значења со различен семантички опсег или со различен степен на апстракција (Večerka 1997:374). На таков начин се создаваат еквивалентните видови со коишто се оформиле сврзувачки средства во црковнословенскиот коишто пак, им овозможиле на (младите) словенски јазици да изразуваат разновидни синтаксички односи со нијансирања и со извесна прецизност која дотогаш не била развиена во народниот односно говорениот јазик.

Речниците се резултат на јазично-семантички анализи, а истовремено се и основа односно извор за лексиколошки, морфолошки и синтаксички проучувања. Задачата на лексикографската обработка е да се документираат сите семантички пројави на сврзникот односно на сврзничкиот состав и со тоа да се даде еден дијахрониски пресек за нивниот развиток. Сметаме дека со обработката на соодветните примери во Крнинскиот дамаскин во Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција се постигнува оваа цел.

Литература

- Конески, Блаже. 1967. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Мирчев, Кирил. 1978. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство.
- Рибарова, Зденка. 1997. Црковнословенските текстови како извори за историјата на македонскиот јазик. Во: *Пегесей години на македонската наука за јазикот*. Скопје: МАНУ. 51–56.
- Bauer, Jaroslav. 1972. *Syntactica Slavica*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Večerka, Radoslav. 1993. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur*. Monumenta Linguae Slavicae XXXIV (XXVII,2). Freiburg i Br.: Weiher.
- Večerka, Radoslav. 1997. The Influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantinoslavica* LVII:2, 363–384.
- Vukojević, Luka. 2007. Nekoliko sintaktičkih naziva. *Suvremena lingvistika* 64, 191–206.

Речници

- РЦЈМ = РЦЈМ 2000–2016. *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. т. I, 2000. св. 4 (А—*АРЕОВИТИ) 2001. т. II, св.5 (АРЕОВЪ—БИЕНИЕ) 2003. Рибарова, Зд. (ур.). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Старославјанскиот словарь* (по рукописам X-XI веков). 1994. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерка и Э. Благова (ред.). Москва: Русский язык.
- Dictionnaire de linguistique*. 1973. J. Dubois, Mathée Giacomo, L. Guespin, Ch. Marcellesi, J.-P. Mével. Paris: Librairie Larousse.
- Rječnik 1991→. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Zagreb.
- Slovník = Slovník 1966–1997. *Slovník jazyka staroslověnského*. J. Kurz (ed.). Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Veznici i vezničke skupine u crkvenoslavenskoj leksikografiji i u makedonskim srednjovjekovnim rukopisima

Sažetak

U okviru proučavanja crkvenoslavenske leksikografije važno je pitanje status veznika i vezničkih skupina i njihova leksikografska obrada. Veznici su definirani kao nepromjenjive riječi koje služe za povezivanje rečeničnih dijelova ili surečenica, koje pritom opredjeljuju njihove međusobne semantičke relacije (Bauer 1972:323). U analizi načina leksikografske obrade veznika i vezničkih skupina uzimaju se u obzir *Rječnik staroslavenskog jezika* (Slovník 1966–1997) i *Staroslavenski rječnik rukopisa iz X. i XI. stoljeća* (Москва 1994) u usporedbi s materijalom iz makedonskih crkvenoslavenskih rukopisa.

Fokus ove analize predstavljaju neke inovacije u okviru vezničkih skupina koje su potvrđene u *Krninskom damaskinu* iz XVI. stoljeća. Konkretno, radi se o vezničkim skupinama *radi da* i *zane da* uobičajene za finalne rečenice, i *zane radi* i *poneže radi* koje, općenito, imaju kauzalno značenje. Važno je pitanje u analizi stupanj leksikalizacije i izdvajanja vezničkih skupina kao posebne rječničke sastavnice i općenito, tretman inovacija u *Rječniku crkvenoslavenskog jezika makedonske redakcije*, koje se najčešće pojavljuju u *Krninskom damaskinu*.

Conjunctions and Conjunction Compounds in Old Church Slavonic Lexicography and in Macedonian Medieval Manuscripts

Abstract

In the research on Old Church Slavonic lexicography the status of conjunctions and conjunction compounds have an important place in the lexicographic work. In the analysis of lexicographic work on conjunctions and conjunction compounds materials from the *Dictionary of Old Church Slavonic* (Slovník 1966–1997) and from the *Old Church Slavonic Dictionary of Manuscripts from 10 and 11th Century* (Moskva 1994) are being compared to lexicographic material from Macedonian medieval manuscripts.

The focus in particular, is set on certain innovations regarding the usage of conjunction compounds in one particular manuscript: *Krninski damaskin* from the 16th century. These conjunction compounds are: *radi da* and *zane da* used in purpose clauses and *zane radi* and *poneže radi*, used in causative clauses.

Taking in view that the task of lexicographic work is to note the semantic usage and nuances of conjunctions and conjunction compounds, it is significant to include these innovations in the *Dictionary of the Macedonian Recension of Church Slavonic*.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, црковнословенска лексикографија, сврзници, сврзнички состави, јазични иновации

Кljučne riječi: crkvenoslavenski jezik, crkvenoslavenska leksikografija, veznici, vezničke skupine, jezične inovacije

Key words: Old Church Slavonic, Lexicography, conjunctions, conjunction compounds, linguistic innovations